

ІСТОРІЯ ОСВІТИ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТТЯ

О. І. Журба

Журба О. І. Історія освітніх українській історіографії другої половини XVIII століття. В центрі уваги – тексти істориків другої половини XVIII ст. Г. А. Полетики та В. Г. Рубана, присвячені історії вітчизняної освіти. Розглядається проблематика, джерельна база, способи представлення теми в контексті загального стану історичної науки того часу. Обґрунтовується положення про те, що саме з цих робіт починається наукова українська історіографія. Демонструється розрив у способах вивчення вітчизняного минулого між традиційним козацьким історіописанням та проблемною історією. Критикуються і уточнюються сучасні уявлення про становлення вітчизняної історичної науки.

Ключові слова: кийські школи; історія вітчизняної освіти; Київське братство; Г. А. Полетика; В. Г. Рубан; П. Могила; українська історіографія.

Журба О. И. История образования в украинской историографии XVIII века. В центре внимания – тексты историков второй половины XVIII в. Г. А. Полетики и В. Г. Рубана, посвященные истории отечественного образования. Рассматриваются проблематика, источниковая база, способы представления темы в контексте общего состояния исторической науки того времени. Обосновывается положение о том, что именно с этих работ начинается научная украинская историография. Показывается разрыв в способах изучения отечественного прошлого между традиционным казацким описанием истории и проблемной историей. Критикуются и уточняются современные представления о становлении отечественной научной историографии.

Ключевые слова: киевские школы; история отечественного образования; Киевское братство; Г. А. Полетика; В. Г. Рубан; П. Могила; украинская историография.

Zhurba O. I. History of Education in Ukrainian Historiography of the Second Half of the 18th Century. In the center of attention are the texts of historians of the second half of the 18th century G. A. Poletika and V. G. Ruban, devoted to the history of national education. The problems, source base, ways of representing the topic in the context of the general state of historical science of that time are considered. The article substantiates the position that the scientific Ukrainian historiography begins with these works. A gap is shown in the ways of studying the national past between the traditional Cossack historical writing and problematic history. Criticizes and refines modern ideas about the formation of national historical science.

Keywords: Kiev schools; history of native education; Kiev brotherhood; G. A. Poletika; V. G. Ruban; P. Mogila; Ukrainian historiography.

Образ української історичної науки/знання/уявлень другої половини XVIII – початку XIX ст., що домінує в сучасних вітчизняних історіографічних нарративах, жорстко пов'язаний із «початком тривалого процесу відродження», з «формуванням наукових основ історичних знань, виокремленням та незалежненням української історіографії від російської та польської історіографій»¹. Уточнюючи хронологічні рамки цього історіографічного повороту, І. І. Колесник виділила 80-ті рр. XVIII ст. – першу чверть XIX ст. як «реставраційний період», коли, на її думку, у свідомості освіченого українського суспільства домінує «прагнення реставрації рештків автономного устрою України в межах Російської імперії»². Ця архаїстична конструкція, орієнтована на те, щоб вкласти складний і багатовимірний процес розвитку вітчизняного історичного знання в прокрустове ложе схеми М. С. Грушевського, неодноразово ставала предметом його опонування³. Проте, не можна не помітити, що спокуса представляти вітчизняне історіописання як лінійний, безперервний і поступовий процес викликана не лише зачаруванням теоретичними побудовами столітньої давнини та їх сучасною громадсько-політичною затребуваністю, але й самим предметом, головним героєм малоросійського історика другої половини XVIII – середини XIX ст. Як справедливо зазначив О. П. Толочко, «українська історіографія XVIII века твердо придерживається «казацкого мифа». XIX веку наследовал «казацкий» миф»⁴.

Справді, історіографічна інерція козацького історіописання кінця XVII – першої половини XVIII ст. виявилася настільки стійкою і потужною, що практично до 40-х рр. XIX ст., незважаючи на всі зміни інтелектуальної ситуації та історіографічної моди, воєнно-політична козацька історія залишалася центральною і знаковою в історичній культурі українського суспільства. Водночас, серед численних текстів, як невеликий острівець в неосвяженому морі козацької проблематики, залишилися непоміченими як нове і оригінальне історіографічне явище праці, в яких малоросійські інтелектуали намагалися вирватися із жорстких обійм традиційних схем представлення «свого» минулого, відкрити нові проблемно-тематичні ракурси, орієнтуючись не стільки на вітчизняні зразки, скільки на нові стандарти історіописання та інтелектуальні вимоги доби Просвітництва. Особливо важливо, що ці роботи припадають на середину XVIII ст., а зовсім не на його 80-ті рр., коли, якщо вірити підручникам з історіографії, відбувається становлення наукових форм історіописання.

Такі історіографічні новації пов'язані із працями Г. А. Полетики (1757) та В. Г. Рубана (1773). Саме з них розпочинається дослідження історії київських шкіл, визначення проблемного поля та формування каркаса історії вітчизняної освіти загалом, створення джерельної бази та археографічного ресурсу її вивчення⁵. Не можна сказати, що їхні тести невідомі дослідникам, проте ставлення до них як до історіографічних казусів здається зовсім невиправданим.

Серед цих двох інтелектуалів, безумовно, найбільш професійно орієнтованим, підготовленим та ерудованим в галузі історії був Г. А. Полетика (1725-1784). Один з фундаторів історії української історичної науки М. П. Василенко, що вперше намагався оцінити внесок Григорія Андрійовича в малоросійське історіописання, визнав його виняткову роль у справі дослідження вітчизняного минулого. Він пов'язував початок історичних студій Г. А. Полетики з підготовкою і діяльністю в Уложенній Комісії, яка «создала условия, при которых знакомство с прошлым Малороссии сделалось прямо таки необходимою; Г. А. Полетика один из первых обратился к этому знакомству. Вот почему с Г. А. Полетики и следует, думается нам, начинать малорусскую историографию. Он, несомненно, прямо или косвенно содействовал побуждению в малорусской интеллигенции того стремления к самосознанию, которое выразилось в изучении прошлого и настоящего малорусского народа»⁶. Ці спостереження й досі залишаються актуальними, особливо через те, що сучасні історіографічні наративи відводять Г. А. Полетичі доволі скромну роль одного з численних збирачів старовини⁷, автора історико-правових праць, перекладача, одного з багатьох претендентів на авторство «Історії русів»⁸, «одного із найкращих знавців української історії»⁹. Причому його знаковий твір, присвячений історії вітчизняної освіти, навіть не згадується.

Перші відомості про літературну працю Г. А. Полетики пов'язані з його співробітництвом з петербурзькими журналами середини 1750-х рр. під час служби в Сенаті. «Ежемесячные сочинения к пользе и увеселению служащих» – перший науково-літературний журнал, який видавався Академією наук з 1755 р. за ініціативою та під керівництвом Г. Ф. Міллера¹⁰, з яким Г. А. Полетика зблизився ще під час перебування в Академії наук. Серед авторів «Ежемесячных сочинений» були В. М. Татищев, М. В. Ломоносов, О. П. Сумароков, В. К. Тредіаковський, М. М. Херасков, П. І. Ричков, Ф. І. Соїмонов, С. О. Порошин, М. М. Щербатов, Р. Я. Румовський та інші видатні представники російської культури та науки того часу. Вже з перших місяців існування зі сторінок журналу прозвучав заклик зайнятися російською історією¹¹, підхоплений Г. А. Полетикою, який підготував для журналу цілий цикл статей «О начале, возобновлении и распространении учения и училищ в России и о нынешнем состоянии», написаних у формі листів до друга.

Але це дослідження так і не з'явилося друком, залишилося лише в коректурних листах внаслідок конфлікту, що виник навколо цього твору, між М. В. Ломоносовим та Академічною канцелярією, з одного боку, та автором і Г. Ф. Міллером з іншого. Відомості про цей твір з'явилися лише в 60–70-х рр. XIX ст. в працях П. С. Білярського¹² та П. П. Пекарського¹³, з яких отримав інформацію О. М. Лазаревський, якому належить заслуга публікації того уривку¹⁴, що зберігся у фондах Архіву Академії наук¹⁵.

Наскільки мало відомим в сучасній історіографії є цей сюжет, а значить і творчість Г. А. Полетики, свідчать непорозуміння, які виникають навіть при атрибуції назви його

твору. Так, О. Струкевич помилково вважав, що 1757 р. «було розпочато публікацію історичного дослідження Г. Полетики «Про початок, відновлення і поширення навчання та училищ у Росії і про нинішнє їх становище». Проте, за наполяганням М. Ломоносова видання праці було зупинене...»¹⁶. Такої ж думки дотримувався і З. Когут¹⁷. Окрім того, сучасні автори інколи сприймають заголовок праці О.М. Лазаревського («Записка Г. А. Полетики о начале Киевской Академии») за ще один твір Григорія Андрійовича¹⁸.

Різні трактовки цієї історії, що існують в науковій літературі, докладно розглянути в статті Т.Ф. Литвинової, що дає можливість не тільки усунути неточності, але й більш адекватно сприйняти атмосферу, яка панувала в середині «вченого товариства»¹⁹. Так, або інакше, перший твір Г. А. Полетики не побачив світ. Імовірно особиста ворожнеча «заносчивого, вспылчивого, импульсивного»²⁰ Г. Ф. Міллера з М. В. Ломоносовим, що мав важкий характер²¹, або близькість Г. А. Полетики до ще одного «соперника в поезії и заклятого врага в жизни»²² Михайла Васильовича О. П. Сумарокова призвели до негативного сприйняття полетикінської роботи. Хтось може спробувати пояснити цей випадок «шовінізмом» М. В. Ломоносова. Та скоріш за все причиною цього стало «разное понимание задач историка и целей исторического исследования»²³. Очевидно, що Г. А. Полетиці була близькою фахова позиція саме Г. Ф. Міллера. Цілком імовірно, що Григорій Андрійович ознайомився і з укладеним істориком ще 1744 р. і повтореним 1746 р. проектом створення в Академії наук Історичного департаменту. А тому прийоми, представлені Г. Ф. Міллером в цьому проекті, «по которым историю о Российской империи сочинять надлежит»²⁴, особливо щодо пошуку і використання джерел, Г. А. Полетика засвоїв добре.

Дійсно, звернення до історії вітчизняної освіти в другій половині 1750-х рр. було не тільки нетипове для російської історіографії того часу, а й повністю «вибивалося» з традиційної малоросійської історіографії. Загальний задум багатотомної праці, який свідчить про прагнення до тотального вивчення історії освіти, культури, дозволяє поставитися до Г. А. Полетики як до піонера проблемної історіографії, а публікація хоча б відомого уривку могла б закласти не лише основи наукового дослідження історії Київської Академії вже в середині XVIII ст., але й змінити характер розвитку самої вітчизняної історичної науки.

Твір Г. А. Полетики розпочинався глибоким історіографічним обґрунтуванням актуальності обраної теми. Історик в'язував свій вибір необхідністю руйнування неадекватних стереотипів щодо оцінки історії вітчизняної освіти в зарубіжній літературі: «Общее у всехчужестранных, мнение, что до времен великого просветителя Петра I никаких училищ и учений не было и что наш народ был так груб и несведущ, что кроме своего природного, ни на каком иностранном языке не умел читать и писать, тем меньше о науках о мел понятия». Зарубіжні письменники, на його думку, не маючи «надежных и доказательных известий как о нынешнем, так еще больше о древнем состоянии отечества нашего...», часто смешные и при том предосудительные сообщают свету известия».

Г. А. Полетика вважав, що це стало результатом байдужості до цієї теми вітчизняних авторів, бо «не сообщаем им никаких **подлинностей** [виділено мною – О.Ж.] о Российской империи»²⁵. Саме для того, щоб створити ґрунтовний комплекс матеріалів для реконструкції історії освіти X–XVIII ст., Григорій Андрійович використовував як відомі нарративні джерела, так і зібрані ним внаслідок значної пошукової праці документальні відомості, котрим вільно оперував, виказуючи не лише власну ерудицію, але й обережне, критичне ставлення до джерел та їх інформації, на основі яких і реалізовувалося прагнення до достовірного, перевіреного історичного знання. Так, говорячи про королівський привілей на створення Київської братської школи, але не маючи його у власному розпорядженні, Г. А. Полетика зазначав, що до того, як будуть віднайдені самі документи, до інформації, що відома в переказах, варто ставитися з певним скептицизмом: «Оной привилегии сочинителю ниоткуда получить не можно было, но токмо в духовной Петра Могилы, учиненной декабря 22 дня 1647 г., точно упомянуто, что киевские школы, будучи по правам и вольностям руського народа заведены, от короля польського дозволены и привилегию получили, но то дозволение и привилегия от Сигизмунда ли Третьего или от сына его Владислава Четвертого..., и на учреждение ли оных школ, или на свободное впредь содержание даны, того в оной духовной не значится, а заключать можно одно и другое; и для того до получения о сем надежнейших сведений сочинитель публики точно уверять не смеет»²⁶.

Текст статті Г. А. Полетики супроводжувався досить розлогими та різноманітними посторінковими примітками. Наприклад, згадуючи П. Сагайдачного, автор подав біографічні відомості про гетьмана, спираючись на польських істориків Пясецького, Кобержицького, Старовольського та якийсь малоросійський рукописний літопис. Біографічна довідка про Петра Могили, котрий для Г. А. Полетики був взірцевим освітнім діячем, базувалася на творах Окольського, Несетського, передмові до «Требника», духовному заповіті П. Могили. Говорячи про заснування та роботу шкіл в Київській Русі, автор спирався на інформацію «Повісті минулих літ», Степенної книги, передмови до Острозької Біблії, передмови патріархів Нектарія, Адріана та Парфенія до праці П. Могили «Православноисповедание веры», книги Іоанна Гербінія про київські печери. Така докладна система посилань надає можливість представити і реконструювати історіографічну джерельну базу твору, «почути» авторський голос з приводу того чи іншого документу, достовірності інформації тощо.

Особливо цінними з огляду історії археографії в статті Г. А. Полетики є вміщені тексти знаменитих грамот ієрусалимського патріарха Феодана 17 та 26 травня 1620 р. про заснування Київського братства, що, в разі виходу твору в світ, по праву могли б вважатися першою археографічною публікацією в українській історіографії. Ці документи були надруковані Київською археографічною комісією лише 1846 р. у другому томі «Памятников...»²⁷.

Невдача з опублікуванням дослідження з історії освіти не зупинила Г. А. Полетику. Про подальші пошуки рукописних джерел красномовно свідчить його лист від 19 лютого 1758 р. до Києво-Печерського архимандрита Зосими Валькевича, опублікований О. М. Лазаревським. Тут Г. А. Полетика просив надіслати йому «ежели отыскались или отыскаться могут... следующих известий: 1) привилегию королей польских, данную Петру Могиле на заведение школ в Киево-Печерском монастыре; 2) ...ингибиций и запрещений школам киевским от тех же королей, что учинено было по старательству езуитов; 3) о начале Киево-Печерской типографии; что хотя и известно, что архимандрит Плетенецкий оную первую завел, однако, не можно подлинно знать, каким образом то происходило, а именно: откуда взяты литеры, какие к тому употребляемы были; какая была первая книга, которая в ней напечатана; правда ли что князь Острожский Константин подарил свою типографию Киево-Печерской лавре». Йому потрібні були також «куриозные старинные книги», списки київських митрополитів, царгородських патріархів, оскільки «церковная российская история очень... занужна с историей царьгородскою», списки печерських ігуменів і архимандритів²⁸.

З аналогічними проханнями Г. А. Полетика звертався в листах і до київського митрополита Арсенія Могилянського, 17 з яких за 1759–1763 рр. збереглися у Відділі рукописів Російської національної бібліотеки, а ще чотири за 1758–1759 рр. – в Інституті рукопису НБУ²⁹. Це листування, частково проаналізоване і опубліковане Т. Ф. Литвиною³⁰, яскраво засвідчує, що Г. А. Полетика продовжував і в цей час інтенсивно збирати джерела для написання дослідження, присвяченого історії київських шкіл, друкарень, освіти взагалі, для реалізації інших творчих планів. Знайшовши спільну мову на ґрунті книжкового обміну, кореспонденти немовби розподілили ролі: Г. А. Полетика по суті став агентом А. Могилянського, інформуючи і постачаючи йому книжкові новинки (причому як петербурзькі, так і закордонні), а до київського митрополита з столиці майже в кожному листі летіли прохання розшукувати старовинні книги і документи.

Листування з Арсенієм Могилянським разом з історією невдалого дебюту Г. А. Полетики переконливо свідчать, що вже в другій половині 1750-х рр. він представляв собою зрілого історика, який прекрасно уявляв значення для цього ремесла історичних джерел, на які він відкрив справжнє «полювання»: «Сия недавно во мне о снискании российских древностей родившаяся страсть до несытности почти возросла, так, что я уже и в стыд не вмению просить старых всякого звания книг у кого бы то ни было, колми паче у моих благодетелей, а на переписку тех, которых достать не могу а особливо древних рукописных летописей и протчи куриозных книг не презирая и малых тетрадок по возможности моей не жалею денег»³¹.

Несподіваною рисою твору Г. А. Полетики стала його незвична для української історіографії XVIII ст. увага до епохи Київської Русі. Козацькі літописці зовсім викреслювали

цю добу з проблематики вітчизняної історії. На межі XVIII–XIX ст. автор «Історії русів» з 257 сторінок (підррахунки за виданням 1846 р.) присвятив їй лише одну сторінку (менше 0,5% обсягу), а Д. М. Бангиш-Каменський в «Истории Малой России» 1822 р. виділив для давньоруських сюжетів вже цілих 7 сторінок (менше 2%) з 492 (підррахунки за виданням 1903 р.)³². В тексті ж Г. А. Полетики київські школи першої половини XVII ст. виникають не на порожньому місці, а представляються як органічне продовження давньої освітньої традиції, яка сягає X ст. Саме тому з 10 сторінок полетикінського тексту 1,5 сторінки (15%) присвячені спробам виявити особливості створення, функціонування та змісту навчання в школах Давньої Русі.

Орієнтований на критичне ставлення до історичної інформації, Г. А. Полетика сформував міцний джерельний каркас для подальшого освоєння культурно-освітньої проблематики. В невеличкій праці було опубліковано 2 рукописних джерела, а на іще 8 джерел були зроблені посилання або надані коментарі. Майже всі вони були надруковані в першому комплексному археографічному виданні, присвяченому історії київських шкіл, яке здійснила Київська археографічна комісія 1846 р., навіть не здогадуючись про існування своїх попередників на цьому дослідницькому полі³³. І якщо відносно тексту Г. А. Полетики це зрозуміло, то необізнаність у середині XIX ст. з публікаціями В. Г. Рубана засвідчує глибокий розрив між різними поколіннями вітчизняних істориків.

Наступного разу спеціально до проблем історії освіти вітчизняна історіографія в особі В. Г. Рубана звернулася майже через чверть століття³⁴. Ім'я Василя Григоровича (1742–1795) – також не нове для дослідників історії літератури, журналістики та історичної науки другої половини XVIII ст. Він був одним з перших у когорті численних малоросів того часу, які відігравали помітну роль у модернізації російської культури, знаменували своєю діяльністю готовність еліти Гетьманщини до пошуків шляхів глибокої інтеграції до імперського простору, визначення свого місця в ньому.

Вихованець Києво-Могилянської та Московської слов'яно-греко-латинської академії, московської університетської гімназії та Московського університету, успішний службовець Колегії іноземних справ, секретар князя Г. О. Потьомкіна, В. Г. Рубан представляв той тип малоросійського інтелектуала, який своїми стараннями і здібностями не лише зробив достойну кар'єру імперського чиновника, але й залишив вагомий слід на полі як російської, так і української культури.

Водночас його творчість вивчена не те щоб недостатньо. Просто спадок В. Г. Рубана розглядався з серйозним дисбалансом на користь літературних вправ письменника XVIII ст. Його ж зусилля як історика, насамперед публікатора рукописних історичних матеріалів, хоча й зафіксовані ще з кінця XIX ст.³⁵, не стали предметом уважного вивчення.

У репрезентаціях українського історіографічного процесу за В. Г. Рубаном міцно і цілком справедливо закріпилася репутація першого публікатора малоросійських літописів і популярних у XVIII ст. історико-статистичних джерел та его-документів. Його знамениті публікації: «Краткия географическия, политическия и историческия известия о Малой России...» (1773), «Краткая летопись Малыя России с 1506 по 1776 год...» (1777) та «Записки» В. Григоровича-Барського розпочали справу друкування джерел з української історії.

Водночас далі констатації «видимого» і «найбільшого», на жаль, не йдеться. Питання поступового подолання в історіописанні XVIII ст. традиційної козацької проблематики, вписування історичних уявлень малоросів до нових духовно-культурних та геополітичних реалій, історичного кругозору, в тому числі й визначення кола читання, виявлення технологій роботи з історичними джерелами, історіографічні смаки та орієнтири, – все це потребує не стільки поверхової фіксації, скільки копіткої праці, насамперед з друкованими текстами та рукописами XVIII ст.

У сучасних історіографічних меганаративах³⁶ залишився непоміченим той відомий іще Д. І. Дорошенку факт³⁷, що на сторінках одного з трьох своїх журналів, – «Старина и новизна», – В. Г. Рубан уперше опублікував матеріал, присвячений історії вітчизняної освіти, який з'явився під загальною назвою «Историческия известия о первых словено-греколатинских в России, Киевском и Московском училищах»³⁸. Відразу зазначимо, що авторство тексту приписується майбутньому Київському митрополиту С. Миславському, який у 1761–1768 рр. був ректором Києво-Могилянської академії³⁹. А тому В. Г. Рубан у

цьому випадку виступав, на відміну від Г. А. Полетики, лише як публікатор наданого матеріалу й як редактор журналу, який формував його портфель, замовляючи важливі, на його думку, матеріали і запрошуючи авторитетних дописувачів.

Цей текст мав складну структуру. Перший розділ «О Киевских училищах» змістовно-жанрово поділявся на дві частини. Спочатку – історична стаття «О первоначальному основанию [київських училищ – О.Ж.]». У цілому вона охоплювала період 1588–1763 рр., хоча основний сюжет – виникнення і правовий шлях братської школи до Києво-Могилянського колегіуму – займав значно менший відрізок (1613–1634 рр.). З тексту бачимо джерела інформації автора: випис з київських земських книг від 1613 р. [так надруковано; вірогідно помилка, треба 1615 р. – О.Ж.] про земельне надання Гальшки Гулевичівни*, грамоти патріарха ієрусалимського Феофана 17 та 26 травня 1620 р., заповіт гетьмана Сагайдачного 10 квітня 1622 р., грамота П. Могили від 18 листопада 1634 р. [вірогідно знову друкарська помилка, треба 1631 р. – О.Ж.] про створення Лаврської школи, та його ж рішення від 10 грудня того ж року про об'єднання з братською школою. В статті також згаданий лист гетьмана І. Петражицького на підтримку об'єднання київських училищ.

Друга частина розділу, присвяченого київським освітнім осередкам – своєрідна археографічна праця: «О привилегиях королевских в бытность Киев под Польщею и о грамотах Государских по возвращении его под Россию, данных Киевским училищам». Особливість публікації полягала в тому, що її укладач не намагався точно відтворити текст документу, а лише переказував його. Тут наведено зміст 8 документів, якими польські королі та російські царі визначали правовий статус навчального закладу: привілеї Сигізмунда III від 19 лютого 1629 р., Владіслава IV від 14 березня 1633 р., Михайла Вишневецького від 25 квітня 1670 р. та 10 жовтня того ж року, Івана і Петра Олексійовичів від 11 січня 1694 р., Петра I від 26 вересня 1701 р., Єлизавети Петрівни від 11 грудня 1742 р., Катерини II від 1766 р. Така структура даної публікації вже засвідчувала прагнення пошуку міцної джерельної опори для історичних оповідей.

Стверджуючи пріоритет В. Г. Рубана в публікації широкого комплексу документів з історії київської освіти, не можна не відзначити, що шлях до їх оприлюднення виявився непростим. Невдалий дебют Г. А. Полетики 1757 р. пов'язують із закидами щодо ігнорування автором історії освіти власне Московської Русі. Можливо, саме тому В. Г. Рубан, котрий міг бути обізнаний як з сумною історією статті Г. А. Полетики, так і з ним особисто, готуючи свій журнал, зробив те, чого не встиг його попередник: до матеріалів про київську освіту додав сюжет, присвячений історії московських шкіл, насамперед, слов'яно-греко-латинській академії, у становленні якої вихованці київських шкіл відігравали помітну роль.

З цих матеріалів сформувався другий розділ публікації – «О Московских училищах». Він також складався з двох частин. Перша – «Точная копия сочиненной в 1726 году от справщика Федора Поликарпова ведомости о начатии греколатинской Академии в Москве» – представляла стислий огляд історії закладу до 1700 р. Друга – «Дополнение, учиненное преосвященным епископом Смоленским Гедеоном Вишневским» – продовжувало її до 1728 р. Вірогідніше за все, саме за наказом Г. Вишневецького, який у 1720–1728 рр. до свого призначення смоленським єпископом обіймав посаду ректора Московської академії, і був складений перший текст. Яким чином цей комплекс потрапив до В. Г. Рубана, невідомо. Водночас його значимість для історії освіти підкреслювалася ще й тим, що він у повному обсязі був включений до другого видання «Древнейроссийской вивлиофики» М. І. Новікова⁴⁰.

Так само, як і Г. А. Полетика, В. Г. Рубан не збирався обмежуватися поодинокими публікаціями з історії освіти. Наприкінці кожного з розділів він зробив оголошення про намір продовжити оприлюднення джерел з цієї теми. Планувалося не лише знайти читачів з подальшою історією згаданих закладів, але й надати списки їхніх ректорів та префектів, а також викласти порядок навчання у московській Академії. Заслугу

* Гальшка Гулевичівна, яка з часом буде визнаватися одним із найважливіших фундаторів і меценатів братської школи, вперше з'являється саме в цій публікації. Г. А. Полетичи та його кореспондентам другої половини 50–60-х рр. XVIII ст. вона невідома.

на увагу також ремарка В. Г. Рубана, що надані матеріали можуть знадобитися «для основи генеральної російської історії», що засвідчувало утвердження в свідомості письменників, що намагалися вийти за межі літописної традиції, нової, актуальної для доби Просвітництва проблематики. Зверну також увагу на те, що згадана ремарка підкреслювала й самозрозумілу включеність київської, а ширше малоросійської історії, до загальноросійського контексту.

Загальний обсяг введених до обігу в обох публікаціях рукописних джерел становить 21 позицію (див. додаток). Г. А. Полетиці належить оприлюднення 10-ти документів, а В. Г. Рубану – 11-ти, з яких лише два виявилися відомими обом. Порівняння цих двох археографічних комплексів, разом із коментарями авторів, дозволяє розкрити напрямки і механізми напруженої евристичної роботи дослідників середини XVIII ст. Так, з статті Г. А. Полетики бачимо, що автор докладав великих зусиль, але так і не зміг розшукати привілеїв польських королів київським школам. Проте вони представлені в публікації В. Г. Рубана. Водночас у праці Г. А. Полетики згадані такі акти, які не зазначені в «Старине и новизне».

Пошуки документів обидва вели в Києві через своїх високоповажних церковних кореспондентів, але Г. А. Полетика, який підтримував з цього приводу жваве листування з київським митрополитом Арсенієм та печерським архімандритом Зосімою Валькевичем, використовував також свої можливості й зв'язки в російській столиці, працюючи в архіві Академії наук. У той же час В. Г. Рубан, як можна припустити, повністю довірився інформації з архіву Києво-братського училищного Богоявленського монастиря. Таким чином, уже на початок останньої чверті XVIII ст. зусиллями двох «петербурзьких малоросів» комплекс документальних, в основному правових джерел, що визначали статус київських шкіл, виявився досить значним, що свідчило про глибокий інтерес до нової для вітчизняної інтелектуальної еліти проблематики – історії науки та освіти.

З точки зору формування історіографічної культури історика середини XVIII ст. праці В. Г. Рубана як і його попередника і старшого сучасника Г. А. Полетики, знаменували прощання з бароковими формами історіописання, формування елементів наукової джерелознавчої свідомості, підпорядкованій завданням відтворення істинної, розумної картини минулого. Проте, для того щоб нові паростки вітчизняного історіописання перетворилися на значимий історіографічний напрямок, зусиль двох ентузіастів виявилось замало. Зміни у проблематиці, методології, характері історіописання, які, як здавалося, остаточно «визволили» його з полону «козацького міфу», сталися лише в середині XIX ст., але без усвідомлення інтелектуального зв'язку із тими, хто перший намагався надати вітчизняній історіографії наукового статусу.

Додаток 1

Рукописні джерела, використані в творах Г. А. Полетики та В. Г. Рубана, присвячених історії київських шкіл

	Г. А. Полетика, 1757 р.	В. Г. Рубан, 1774 р.
1		1. «Из подлинной урядовой выписи Киевских земских книг в Киевобратском училищном Богоявленском монастыре имеющейся» (1613)
2	1. Грамота Иерусалимского патриарха Феофана, утверждающая Киевское старейшее братство с утверждением при оном братстве младшего, 1620, мая 17.	2.+
3	2. Грамота того же патриарха, учреждающая в Киевском Богоявленском братстве патриархию ставропигию. 1620, мая 26	3.+
4	3. Благословенная грамота его же, заповедующая братству любовь и единодушие. 1621, января 7. (невірно, треба – 3 января).	

5		4. Известие о том, что после разрушения монастыря, церкви и школы, от неприятелей, она была восстановлена по воле П. Сагайдачного. 1622 года, апреля 10.
6		5. Грамота короля Сигизмунда III на основание Киевского братства и при нем церкви и богодельни. 1629, февраля 19.
7		6. Решение Архимандрита Печерского монастыря основать Печерскую школу. 1634, 18 ноября (помилка, треба – 1631).
8		7. О перенесении Печерской школы на Подол и объединении с братской под началом П. Могилы. 1631, декабря 10.
9		8. Владислав IV гарантирует и подтверждает права русской церкви, в т.ч. и братства и его школы. 1633, марта 14.
10	4. Духовное завещание Петра Могилы. 1646, декабря 22 (помилка – треба 1647, 22.12).	
11	5. «Жалованная Братскому монастырю грамота царя Алексея Михайловича 1660 года, декабря 31 дня».	
12		9. Грамота короля Михаила, утверждающая права и вотчинны Киево-братского монастыря и его Коллегии. 1670, апреля 25.
13		10. Грамота короля Михаила на восстановление Киево-Могилянської Коллегии. 1670, октября 10.
14	6. Жалованная грамота царей: Иоанна и Петра Алексеевичей. 1685, декабря 15.	
15	7. Грамота святейшего патриарха московского Иоакима, данная митрополиту Киевскому Геддону Четвертинскому на его достоинство. 1685.	
16	8. Грамота святейшего патриарха московского Адриана, данная митрополиту Киевскому Варлааму Ясинскому на его достоинство. 1690.	
17	9. «Жалованная Братскому монастырю грамота царей Иоанна Алексеевича и Петра Алексеевича в 1694 г., января 11».	
18		11. Жалованная грамота царей: Иоанна и Петра Алексеевичей на безпрепятственное преподавание наук в Киево-братском училище с назначением жалования от казны. 1694, января 11.
19		12. Жалованная грамота императрицы Елизаветы I, данная в подтверждении грамоты Петра Алексеевича на увеличение оклада жалованья. 1742, декабря 11.
20		13. Именной указ Екатерины II государственной Коллегии экономии о выделении содержания Киевской Академии.
21	Неатрибутований малоросійський рукописний літопис.	

- ¹ Калакура Я. С. Українська історіографія: Курс лекцій. К., 2012. С. 155.
- ² Колесник І. І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття). К., 2000. С. 217.
- ³ Журба О. І. Історіографічний процес другої половини XVIII – першої половини XIX ст. як передісторія українського історіописання // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. 2006–2007. Вип. 15: Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. С. 408–417; Журба О. І. Проблеми історіографічного районування та пошуки регіональних ідентичностей // Регіональна історія України. 2008. Вип. 2. С. 47–58; Журба О. І. «Національне» та «регіональне» у модерних репрезентаціях історії українського історіописання // Український гуманітарний огляд. 2013. Вип. 18. С. 9–50.
- ⁴ Толочко А. П. Киевская Русь и Малороссия в XIX веке. К., 2012. С. 146.
- ⁵ Полетика Г. А. О начале, возобновлении и распространении учения и училищ в России и о нынешнем оных состоянии // Лазаревский А. М. Записка Г. А. Полетики о начале Киевской Академии // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. 1896. Кн. 11. Отд. III. С. 49–59; Рубан В. Г. Историческая известия о первых словено-греколатинских в России, Киевском и Московском училищах // Старина и новизна. 1773. Часть II. С. 107–126.
- ⁶ Василенко Н. П. К истории малорусской историографии и малорусского общественного строя // Киевская старина. 1894. № 11. С. 249.
- ⁷ Колесник І. І. Українська історіографія. С. 142.
- ⁸ Калакура Я. С. Українська історіографія. С. 135, 165.
- ⁹ Кравченко В. В. Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.). Х., 1998. С. 58.
- ¹⁰ Пекарский П. П. Редактор, сотрудники и цензура в русском журнале 1755–1764 годов // Записки Императорской Академии Наук. СПб., 1867. Т. 12. Прилож. 5. С. 4–6.
- ¹¹ Каменский А. Б. Судьба и труды историографа Герарда Фридриха Миллера (1705–1783) // Миллер Г. Ф. Сочинения по истории России. Избранное. М., 1996. С. 388.
- ¹² Билярский П. С. Материалы для биографии Ломоносова. СПб., 1865. С. 321–327.
- ¹³ Пекарский П. П. Редактор, сотрудники и цензура. С. 4–6; Пекарский П. П. История Императорской Академии Наук в Петербурге. СПб., 1873. Т. 2. С. 608–637; Пекарский П. П. Дополнительные известия для биографии Ломоносова // Записки Императорской Академии Наук. СПб., 1865. Т. 8. Приложение 7. С. 78–80.
- ¹⁴ Лазаревский А. М. Записка Г. А. Полетики о начале Киевской Академии. С. 46–59.
- ¹⁵ Архів РАН (Санкт-Петербурзьке відділення). Ф. 3. Оп. 1. Кн. 501. Арк. 173–185.
- ¹⁶ Струкевич О. Полетики // Історія України в особах: Козаччина / Авт. колектив: В. Горобець, О. Гуржій, В. Матяг та ін. К., 2000. С. 279.
- ¹⁷ Козут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини. 1760–1830. К., 1996. С. 160.
- ¹⁸ Струкевич О. Полетики. С. 280; Горобець В., Хижняк З. Полетика Г. А. // Києво-Могилянська Академія в іменах. XVII–XVIII ст.: Енциклопедичне видання / Упоряд. З. Хижняк. К., 2001. С. 431–433.
- ¹⁹ Литвинова Т. Ф. Мароросс в российском культурно-историографическом пространстве второй половины XVIII века // Дніпропетровський історико-археографічний збірник, 2001. Вип. 2. С. 38–41.
- ²⁰ Каменский А. Б. Судьба и труды историографа Герарда Фридриха Миллера. С. 380.
- ²¹ Анисимов Е. В. Елизавета Петровна. М., 1999. С. 226.
- ²² Там само. С. 227.
- ²³ Каменский А. Б. Судьба и труды историографа Герарда Фридриха Миллера. С. 383.
- ²⁴ Миллер Г. Ф. [Проект создания Исторического департамента Академии наук] // Миллер Г. Ф. Сочинения по истории. С. 357.
- ²⁵ Полетика Г. А. О начале, возобновлении и распространении учения и училищ в России и о нынешнем оных состоянии // Архів РАН (СПб відділення). Ф. 3. Кн. 501. Арк. 173–174.
- ²⁶ Полетика Г. А. О начале, возобновлении и распространении учения и училищ в России и о нынешнем оных состоянии. С. 55.
- ²⁷ Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. К., 1846. Т. 2. Отд. II. С. 49–73.
- ²⁸ Письмо Г. А. Полетики к печерскому архимандриту Зосиме Валькевичу. 19 февраля 1758 г. // Лазаревский А. Записка Г. А. Полетики о начале Киевской Академии. С. 47–48.
- ²⁹ Відділ рукописів Російської національної бібліотеки. Ф. 36. Спр. 1. Арк. 14–128; Інститут рукопису НБУ. Ф. III. Спр. 127, 128, 147, 148.
- ³⁰ Литвинова Т. Ф. Мароросс в российском культурно-историографическом пространстве. С. 45–60.
- ³¹ Там же. С. 59.
- ³² Толочко А. П. Киевская Русь и Малороссия в XIX веке. С. 148–150.
- ³³ Памятники, изданные Временной комиссией. К., 1846. Т. 2. Отд. II. С. 49–73.

³⁴ Журба О. І. Історія вітчизняної освіти на сторінках журналу В. Г. Рубана «Старина и новизна» // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Історичні науки. 2013. Вип. 108. С. 105–108.

³⁵ А. Л. [Лазаревский А. М.] Рубан Василий Григорьевич // Киевская старина. 1897. № 1. С. 12–14.

³⁶ Журба О. І. Становлення української археографії: люди, ідеї інституції. Дніпропетровськ, 2003. 316 с.; Кравченко В. В. Нариси з української історіографії епохи національного Відродження. 296 с.

³⁷ Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. К., 1996. 256 с.

³⁸ Историческая известия о первых словено-греколатинских в России, Киевском и Московском училищах / публ. В. Г. Рубана // Старина и новизна. 1773. Ч. II. С. 107–126.

³⁹ Микитась В. Л., Колесник Є. О. Миславський Симон Григорович // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.: Енцикл. вид. К., 2001. С. 365–366.

⁴⁰ Андрушко В. О. Вишневський Гедеон // Києво-Могилянська академія в іменах. К., 2001. С. 119.